

Ebû Hanîfe'nin İmân Tanımının Eleştirisi

İlhami GÜLER
AÜ İlahiyat Fakültesi

Ebû Hanîfe imânı, *tasdik*, *marifet*, *yakîn*, *ikrâr* ve *islâm* olarak tanımlar. Bunların hepsi birbirlerinden farklı lafızlar olmalarına rağmen, manaları birdir ve müradiftir. İman, Allah'a, Resûlüne ve onun Allah'tan getirdiği her şeye (Kur'ân'a), detayına girmeksizin bütün olarak kesin inanmaktır. Sıradan mü'minlerin imanı ile meleklerin ve peygamberlerin imanı aynı derecededir ve eşittir. İman artmaz ve eksilmez. İmanın artması, ancak küfrün azalmasıyla; eksilmesi de küfrün artmasıyla olur. Meleklerin ve peygamberlerin sıradan insanlardan Allah'a daha fazla itaat etmeleri, onların üstün ve ayrı tabiatla yaratılmış olmalarından kaynaklanır. İman ayrıdır, amel ayrıdır. Mü'minler imanda eşittirler, fakat amelde birbirinden farklıdır. Büyük günah işleyen insanlar, mü'mindirler. Ahiret'te cezalandırılıp cezalandırılmayacakları ise, Allah'a kalmıştır.¹

Bu görüşler, Mürcie'nin çoğunluğunun görüşleridir. Fakat, Mürcie'den Ebû Hüseyin es-Salihî, iman tanımına, "Allah"ı saygıyla boyun eğme ve itaati (*hudû*), O'na karşı büyükmeyi terk etmeyi ve ona muhabbet duymayı da katmaktadır. Yine Mürcie'nin ileri gelenlerinden Ebû Şimr, Yunus ve Gaylan, imana, saygıyla boyun eğme ve muhabbeti; Muhammed b. Şebib, *hudû* ve *istikbar*'ın terkedilmesini eklemektedir.²

Hâricîler Mutezile ve Hadis Ehlinin, ameli imandan ayırmayan görüşlerine³ karşılık olarak, genelde Mürcie'nin ve özelde Ebû Hanîfe'nin bu iki unsuru birbirinden ayırmaları doğrudur. Bu görüş, hem etimolojik, hem de Kur'ân'da semantik olarak savunulabilir. Fakat Ebû Hanîfe'nin iman tanımı, Kur'ân'ı göz önünde tutarsak, yanlıştır.

Ebû Hanîfe'nin tanımının merkezî kavramını "*tasdik*" oluşturmaktadır. *Tasdik*, lügatte bir öneriyi, sözü, haberi ve hükmü kesin olarak kabul etmektir. Zıddı, yalanlama, kabul etmeme ve reddetmedir.⁴ Tanımdaki "*marifet*" ve "*yakîn*" kavramları, bu içeriği desteklemektedir. Tanımda bir de "*islâm*" kelimesi bulunmaktadır. Bedevilerin "iman ettik" iddialarını düzeltirken, Kur'ân'ın önerdiği: "*Kûlû eslemnâ*" -*teslim olduk* deyin- (43/14) ifadesi, tam da bu anlamda '*tasdik ettik*' demektir. Tasdik kavramının tasdik edilen önerileri, fiilî hayatta uygulama ve icra etmeyi de içerdiği iddiası⁵ doğru değildir. Bu

¹ Ebû Hanîfe, 'el-Âlim ve'l-müteallim', İmâm-ı Azam'ın Beş Eseri (çev. Mustafa Öz), İstanbul 1981, s. 17 vd.; 'Ebû Hanîfe'nin Vasiyeti', s. 73 vd.; Ebû'l-Hasan el-Eş'arî, Makâlâtü'l-İslâmiyyîn, Wiesbaden 1980, s. 132 vd.

² Eş'arî, Makâlât, s. 13.

³ Ebû'l-Muîn en-Nesefî, Tabsiratü'l-edille, Dimaşk 1993, II, 798, Adudüddîn el-Îcî, el-Mevâkîf fî ilmi'l-keîlâm, Beyrut, ts. S. 384.

⁴ İbn. Manzûr, Lisânü'l-'Arab, Beyrut 1955, 10/s. 193.

⁵ Özcan, Hanefî, Epistemolojik Açından İman, İstanbul 1992, s. 72.

içerik, aynı kökten üretilen “sıdk” sıfatında bulunmaktadır. “Tasdik” kelimesinin mastarında, “*amelî pratik*” anlamı bulunmamaktadır.⁶

Dinî anlamda tasdik, *inad*, *cehl*, *istikbar*, *gafl*, *tereddüt* ve *şüph*e’yi aşarak, *ilim*, *irade* ve *boyun eğmeye* dayanılarak gerçekleştirildiği için bir değerdir ve tasdik sahibi övülür. Tasdik, ağırlıklı olarak zihnî, aklî, mantıkî ve soyut bir süreçtir. Bu içeriği inanç veya itikat kavramlarıyla karşılayabiliriz.

İnanılan şeylere (örn. Allah, peygamber, ahiret) karşı inananda muhabbet, saygıyla boyun eğme ve itaat etme hissi, huşû, tazîm, korku, istiğnâ ve istikbâr’ı terk etme, hayâ vs. gibi duygusal değerlik yaşantıları veya kalb fiilleri oluşuyorsa, işte bu sürece “iman” demek daha doğru olur. Bu anlamada iman zorunlu olarak amel doğurur ve iman, inanç ile amel arasında bir yeredir. İman artar ve eksilir. Bu anlamda iman edinilecek bir şeydir. Bir cehdi gerektirir. Sahabeden Muaz b. Cebel’in, arkadaşlarına: “Bizimle beraber oturun, bir saat iman edelim” sözü bu gerçeği ifade eder.⁷ Clark’a göre bir inancın iman haline gelebilmesi için başlıca altı etken gerekir. Bunlar:

- 1- İçinde bireyin sevgi ve sağlıklı dinî etkilerle kuşatıldığı normal bir aile tecrübesi
- 2- Örnek şahsiyetlerin telkinleri
- 3- Dinî eğitim kurumları
- 4- Mistik tecrübe ve ihtida
- 5- Dıştan gelen sarsıntı ve kriz (felâketler, acılar, ızdıraplar)
- 6- Kişinin kendi kasdî davranışları ve faaliyetleri⁸

Ebû Hanîfe’nin, imanı; Allah’ı, Peygamberi ve vahyi (Kur’ân) bütün olarak (*fî’l-cümleti dûne’t-tefsîr*) tasdik olarak görmesi ve imanın parçalanamayacağını, eksilip artmayacağını ve bütün mü’minlerin orada eşit olduklarını iddia etmesi,⁹ onun, imanı tümel(küllî) bir kategori olarak anlamasından kaynaklanmaktadır. Ona göre, bir insan, –Kur’ân’da geçtiği için- domuzun haram olduğuna inandığı halde, bu “domuz” kelimesinin bilinen domuza taallûk edip etmediğinden şüphelense, o, mü’mindir. Yine Kabe’ye haccın farz olduğuna inandığı hâlde, Kabe, kelimesinin Mekke’deki mevcut küp yapıya delâlet edip etmediğinden şüphelense, o, mü’mindir. Hz. Muhammed’in peygamber olduğuna inandığı halde, Muhammed’in 571’de doğan Abdullah’ın oğlu Muhammed olup olmadığını bilmeseydi, o yine de, mü’mindir.¹⁰ Dikkat edilirse burada içerikten (gösterilenden) ziyade, kavrama (gösterene) inanılmaktadır.

Görüldüğü gibi böyle bir tümel kesin inanç aktı, yukarıda saydığımız “*Kalp fiilleri*”nin (Duygusal değerlik yaşantıları) hiçbirini gerçekleştiremez. Çünkü bu fiiller, ancak tekil içerikli, bölünebilir iman nesnelerine karşı az-çok, zayıf-kuvvetli ve eksik-fazla olarak

⁶ İbn Manzûr, Lisânü’l-‘Arab, X, 193.

⁷ İbn Teymiyye, el-İmân, Kahire, ts., s. 167.

⁸ Clark, Walter Houston, ‘İman Problemi’ (Çev. Ali Rıza Aydın), http://www.dinbilimleri.com/dergi_3/iman_problemi.htm, s. 8.

⁹ Eş’arî, Makâlât, s. 138, Ebû Hanîfe, ‘el-Âlim ve’l-müteallim’, s. 18.

¹⁰ Eş’arî, a.g.e., s. 139.

yaşanacak varoluşsal süreçlerdir. Dolayısıyla Ebû Hanîfe'nin, imanı, “*tasdik*” olarak tanımlaması, ancak inanç olabilir. “İnanç (*Belief*), daha çok, statik bir terimdir ve inanılan obje ya da öneriye karşı güçlü, pozitif duygusal tutumu ihtiva etmez. Benim üzerimde fazlaca etkisi olmadan veya herhangi bir şeyi bana yaptırmadan ben, Grönland adasının varlığına yahut yarın yağmur yağacağına inanabilirim. Bu, uyarıcı-tepki sözleri düzeyinde Allah’a iman ile ilgili bir durumdur. Daha zengin olsa da, entelektüel kavrayış düzeyindeki dinsel inançlar da bu kategoride yer alır, fakat bu düzeydeki inanç daha çok zihnî aktivite ihtiyacını harekete geçirebilmesi bir istisna teşkil eder.”¹¹ “Ne entelektüel düzeye getirilen dinî inanç ne de bir çeşit psikolojik coşkunkluktan yoksun erdemli hareketlerin mekanik bir icrası, *iman* ile aynı şeydir.”¹²

Diğer taraftan “iman (*faith*), çok daha, dinamik bir terimdir. O, sıcak hatta tutkulu bir bağlılığı doğurur. Sonuç olarak kimi eylemleri yapmaya teşvik eder. *Allah’a iman* tabiri, sadece kelimelerle ifade edilmiş bir Allah inancını akla getirmez, ayrıca o, inanan kişinin sorumluluklarını ifade eden bir sadakati de akla getirir.”¹³ İmân’ın bu içeriğini Kur’ân’dan takip etmek mümkündür.

Hucûrât süresindeki “*Amennâ*” ve “*Eslamnâ*” ifadelerine dayanarak, Kur’ân’ın da *iman* ile *inancı* birbirinden ayırdığını söyleyebiliriz. Nitekim Ebû Hanîfe de, tanımında ‘islâm’ kavramına yer vermiş ve bunu, *marifet* ve *tasdik* kavramlarıyla müradif olarak görmüştür. Yalnız, âyetteki kullanım da¹⁴ Ebû Hanîfe’nin kullanımı da dinî içerikle yüklenmiş “*islâm*” değil; *teslim olma*, *kabul etme* ve *tasdik* anlamındadır.

Kur’ân’da salih amel, imana sıkı sıkıya bağlanmıştır. “İman edenler ve salih amel işleyenler” şeklinde yüzlerce tekrar eden ifade, iman ve salih amelin iki ayrı şey, fakat ikinci birinciye sıkıca raptedilmiş ve birincinin zorunlu sonucu olduğunu gösterir. Kur’ân’a göre kalp fiilleri ve bunların zorunlu sonucu olan salih ameli olanlar, gerçek (*hakkan*) mü’minlerdir. “İnananlar ancak o kimselerdir ki, her ne zaman Allah’tan söz edilse kalpleri korkuyla titrer; ve kendilerine her ne zaman onun âyetleri okunsa, imanlarını artırır ve Rablerine güven beslerler. Onlar, namazlarında devamlı ve kararlıdır; kendilerine rızık olarak bahsettiğimiz şeylerden başkalarının yararına harcarlar; işte böyleleri gerçekten inananlardır...” (el-Enfâl 8/2-4). “Allah’a ve ahiret gününe inanan bir toplumun, babaları, oğulları, kardeşleri ve akrabaları bile olsa, Allah’a ve elçisine karşı gelenlere sevgi beslediğini göremezsin. İşte Allah böylelerinin kalbinde imanın olacağını hükme bağlamış ve katından bir güç ile bunları desteklemiştir.” (Mücadele 58/22). “Gerçekte mü’minler Allah’a ve Resûlüne iman edenler, sonra bütün

¹¹ Clark, ‘İman Problemi’, s. 5

¹² Clark, a.g.e., s. 13

¹³ Clark, a.g.e., s. 5

¹⁴ Taberî, İbn Cerîr, Câmi’u’l-beyân, Beyrut 1988, IV, 80; Ebû Mansûr Muhammed el-Mâtürîdî, Kitabu’t-Tevhîd, İstanbul 1979, s. 393.

şüphelerden uzak duranlar ve Allah yolunda malları ve canları ile cihat edenlerdir. İşte bunlar, doğru olanlar (sözlerinde duranlar)dır.” (Hucûrât 49/15)

Özetle, Kur’ân’da imanın geçtiği her yerde mutlaka amelden bahsedilir. Ve aralarında sebep-sonuç ilişkisi tarzında kopmaz bir bağ vardır. İman ile amel arasındaki ilişki, nesne ile gölgesi veya ateş ile duman arasındaki ilişkiye benzer. İnancı imana dönüşmemiş insanlar, meyve verme kabiliyeti olmayan ağaca, tatsız, kokusuz, besin değeri olmayan ota benzerler. İnancı imana dönüştüremediği için salih amel yerine büyük günah işleyenlere Kur’ân’da bir sıfat yoktur. Bunlara iki arada bir derede kaldıkları için “sıfatsızlar” denebilir. Mutezile, bu konuma *el-menzile beyne'l-men-zileteyn* demişti. Yalnız ahiretteki konumlarını “cehennemlik” olarak nitelemişti. Bu konuda Mürcie ve Ebû Hanîfe’nin görüşü daha doğrudur.

Müzakere

İlyas ÇELEBİ
MÜ İlähiyat Fakültesi

Sayın İlhami Güler’e Ebû Hanîfe’nin iman tanımını tahlil eden tebliği için teşekkür ediyorum.

Ebû Hanîfe’nin itikada dair risaleleri esas alınarak hazırlanmış olan tebliğin ilk paragrafında imanın tanımına dair bir çerçeve çizilmekte, bu çerçevenin Mürcie’nin iman anlayışının aynı, hatta taat, muhabbet, hudû ve istikbari terk gibi unsurları imana dâhil eden Mürcie’den daha geride olduğu belirtilmektedir. Tasdikin merkezde olduğu bu tanımın imanı değil, olsa olsa inancı ifade edebileceği kaydedilmektedir. Havâric, Mu’tezile ve Hadis Ehli’ne tepki olarak ortaya çıkmış olan söz konusu tanımın, bu bağlamda savunulabilir olduğu, Kur’ân esas alındığında ise yanlış ve tutarsızlığı ifade edilmektedir.

Ebû Hanîfe’nin itikada dair risaleleri herhangi bir değerlendirmeye tâbi tutulmadan bir tanımlamaya gidildiğinde bu çerçevenin ortaya çıkması mümkündür. Ancak tebliğimde de ifade ettiğim gibi bu risaleleri tenkid ve tahlil süzgecinden geçirmeden, literal bir okuma ile onlardan hüküm çıkarmaya kalkışmak çoğu kez bizi yanıltabilir. Risalelerdeki iman tanımına ilişkin ibareler bu görüşümüzün tipik bir örneğini oluşturmaktadır. Şöyle ki. *el-Vasiyye*’de iman tasdik ve ikrar olarak tanımlanırken, *el-Âlim ve’l-müteallim*’de bunlara marifet ve yakîn de ilâve edilmektedir. Bir yerde iman ile İslâm aynıdır denilirken bir başka yerde bunların “karın ve sırt gibi olduğu” belirtilmektedir. *el-Vasiyye*’de iman tanımı içinde zikredilmemesine rağmen, marifetten söz edilmekte, *el-Âlim ve’l-müteallim*’de iman, İslâm, yakın, marifet ve ikrar terimlerinin müradif kelimeler olduğu belirtilmektedir. Hâlbuki bu kelimeleri müradif kabul ettiğimiz takdirde sözgelimi ikrar eşittir marifet dememiz gerekir. Bunu ise söylememiz mümkün değildir. Ebû Hanîfe de: “Tek başına ikrar iman olamaz. Eğer sadece ikrar ile iman olsaydı, münafıkların tümü inanmış olurlardı. Aynı şekilde tek başına bilgi de iman olamaz. Eğer öyle olsaydı Ehli kitabın tümü inanmış olurlardı.” demek suretiyle bu kavramları müradif değil bir bütünü meydana getiren unsurlar olarak görmektedir. Nitekim o, Marifetullah bahsinde: “Biz yüce Allah’ı kendisini tanıttığı ve vafettiği şekilde bütün sıfatları ile hakkıyla biliriz.” dedikten sonra bütün mü’minlerin bu konuda eşit olduklarını kaydetmekte, kul iman etmek suretiyle Allah’a boyun eğince onda Allah’ın rahmetini umma ve gazabından korkma duygularının doğduğunu belirtmektedir. Taatın bu üç hasletin kişide bulunmasıyla gerçekleştiğini söylemekte, Allah hakkında ümit ve korku duygularına sahip olmayan kişinin mü’min olamayacağını bildirmektedir. Öte yandan ameli imandan bir cüz kabul etmemekle beraber, içinde iman olmayan itaatın da ibadet olmadığını söylemektedir. Bu da Ebû Hanîfe’de iman ile amel arasındaki ilişkinin ileri sürüldüğü

kadar kopuk olmadığını göstermektedir. Onun amelsiz imana ilişkin sözleri daha çok fetret ehli hakkında geçerli olan değerlendirmelerdir.

Tebliğde Ebû Hanîfe'nin tanımının imandan daha çok inanca tekabül ettiği kaydediliyor. Evet, Ebû Hanîfe iman ile ameli birbirinden ayırıyor ama onu hiçbir zaman derinliği olmayan entellektüel bir kavram hâline dönüştürmüyor. Zaten tasdik teriminin etimolojik ve kavramsal tahlili de buna manidir. Bilindiği üzere mantıkta tasdik tasavvurdan sonra gelen bir doğrulama/yanlışlama yöntemidir. Tasavvurun oluşabilmesi için de idrak, algı vs. gereklidir. Ayrıca o, Mürcie'nin “Şüphe bütün iyilikleri iptal ettiği gibi iman da bütün kötülükleri yok eder ve mü'mine günah zarar vermez.” şeklindeki görüşüne karşı, insanda imana rağmen kötülüklerin olabileceğini ve Allah'ın bunu affının da, cezalandırmasının da söz konusu olabileceğini kaydetmekte, dolayısıyla mü'mine günahın zarar verebileceğini kabul etmektedir. İmam bu görüşünü açıklarken Muaz'dan bir örnek vermektedir. Muaz, Şam'a gittiğinde kendisine “Namaz kılan, oruç tutan, zekât veren, cihat eden fakat Allah ve Resûlünden şüphe eden kişi hakkında ne düşünüyorsun?” diye sorduklarında “O cehennemliktir.” diye cevap verir. Buna karşılık namaz kılmayan, oruç tutmayan, zekât vermeyen, cihad etmeyen fakat Allah ve Resûlüne inanan kimse hakkında ne düşünüyorsun?” diye sorduklarında: “Onun Allah tarafından affedilmesi de, cezalandırılması da beklenebilir.” demiştir.

Bizce Ebû Hanîfe'de iman tasdik, marifet, yakin ve ikrar olmak üzere dört aşama sonucunda gerçekleşen varoluşsal bir olgudur. O, imanı bir ağaca benzetmekte, bunun kökünün kalbte bulunduğunu, dallarının ise bedeninin her tarafına yayılmış olduğunu kaydetmektedir. Yakîn kavramını açıklarken “Mü'minler ancak Allah anıldığı zaman yürekleri titreyen, kendilerine Allah'ın ayetleri okunduğunda imanlarını arttıran ve yalnız Rablerine dayanıp güvenen kimselerdir.” (el-Enfâl 8/2) âyetini zikretmekte ve imanın entelektüel değil, varoluşsal bir etkinlik olduğunu ifade etmektedir.

Sonuç olarak Ebû Hanîfe'nin iman tanımını yapmak için konuyla ilgili ifadeleri bir bütün halinde değerlendirmek, bazı ifadeleri redakte etmek, hatta yeniden inşa etmek gereklidir. Zaten imlâ yoluyla oluşan eserlerde genellikle bu tür operasyonlara ihtiyaç duyulmaktadır. İlhami Beyin ilerideki çalışmalarında bu temennilerimizi göz önünde bulunduracağını umuyor, hepinize saygılar sunuyorum.

Cevap

İlhami GÜLER
AÜ İlâhiyat Fakültesi

Bu tasdikte geçen ikrar, yakîn, marifet bunların ayrı ayrı anlama geldiğini, aynı anlama gelmediğini söylemiştim. *el-Âlim ve'l-müteallim*'de öğrenci diyor ki marifet, tasdik, İslâm ve size göre mevki ve tefsiri nedir bunu açıklayın. Muallim de diyor ki bunlar birbirinden farklı fakat hepsi bir manaya iman manasına gelen kelimelerdir. Dolayısıyla hepsini aynı anlamda kullanıyor. Şimdi tasdik kelimesine sadece gayret ve çabayı ben de şahsen fikrinize katılıyorum benim kanaatime göre tasdik süreç itibariyle yani tasdiki gerçekleştirme süreci içinde ...değer bir şeydir içinde inat, celb, istiklâl, gaflet, tereddüt ve şüpheyi aşarak ilim, irade ve boyun eğmeye dayalı olarak gerçekleştirilen bir amel olması hasebiyle tasdik sayılır. Tasdik insanı kâfir olmaktan çıkarır ama mü'min yapmaz yani tasdiki olan bir insan mü'min olmaz sadece kâfir olmaktan çıkar. Yani benim kanaatim bu yönde.